

Max Weber

Protestantská
etika a duch
kapitalismu

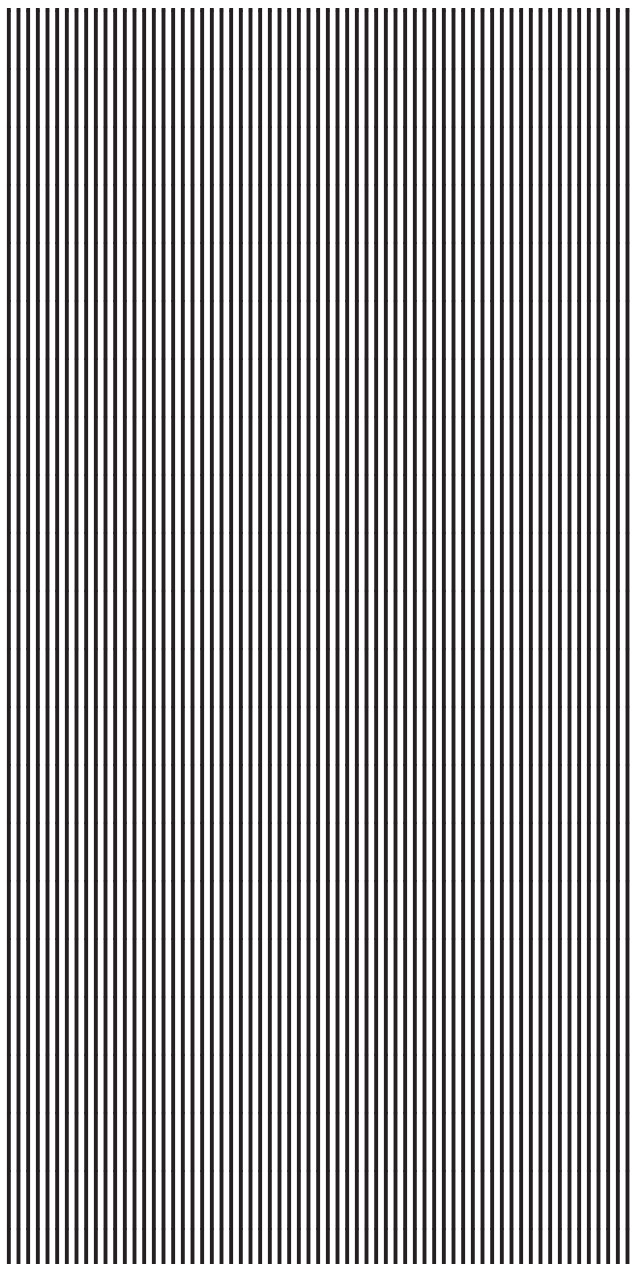


ARGO

ARGO

Německý historický ústav
ve Varšavě

Max Weber
PROTESTANTSKÁ ETIKA
A DUCH KAPITALISMU



Max Weber

Protestantská etika a duch kapitalismu

Argo

Německý historický ústav ve Varšavě

Knihovna německého historického myšlení Řídí Miloš Řezník

Přeložili Aleš Valenta a Miloš Havelka

Argo, 2023

Německý historický ústav ve Varšavě, 2023

Translation © Aleš Valenta, 2023

Translation © Miloš Havelka, 2023

Epilogue © Miloš Havelka, 2023

ISBN 978-80-257-4129-0 (váz.)

ISBN 978-80-257-4350-8 (e-kniha)

OBSAH

Protestantská etika a duch kapitalismu 8

I. Problém

1. Konfese a sociální rozvrstvení 9
2. „Duch“ kapitalismu 18
3. Lutherova koncepce povolání. Úkol výzkumu 43

II. Etika povolání asketického protestantismu

1. Náboženské základy nitrosvětské askeze 55
2. Askeze a kapitalistický duch 102

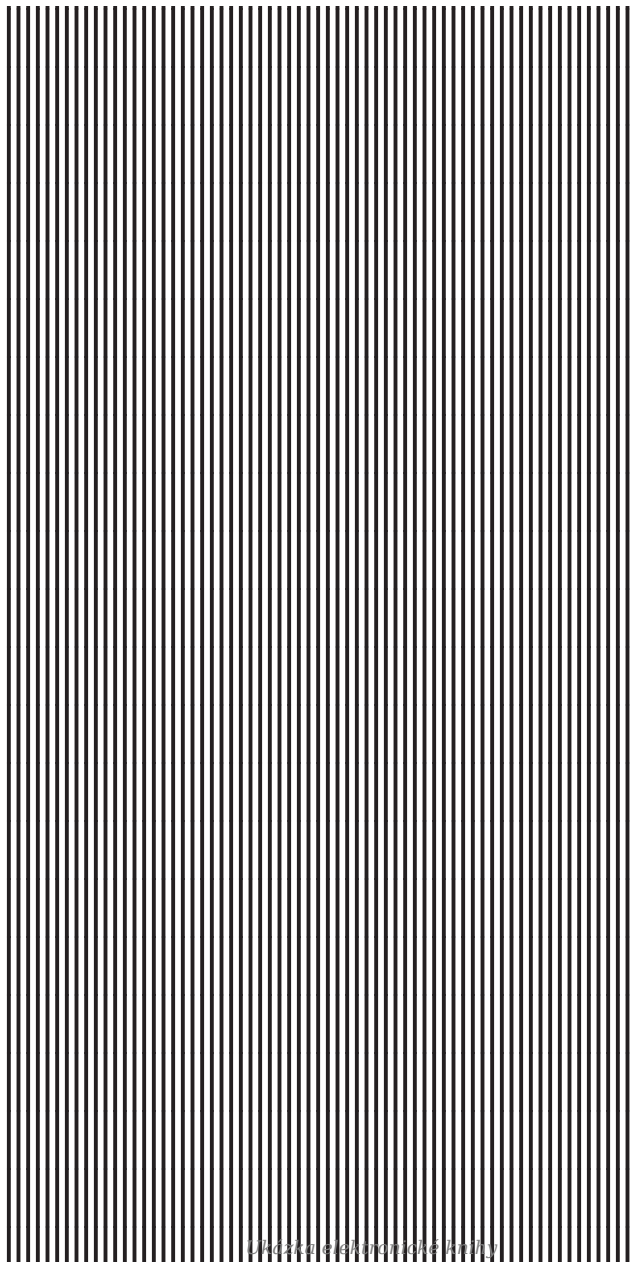
Poznámky 127

Ediční poznámka 198

Doslov: Protestantská etika a duch kapitalismu.
K historickému pozadí Weberových výkladů
(Miloš Havelka) 199

Jmenný rejstřík 215

PROTESTANTSKÁ ETIKA A DUCH KAPITALISMU¹



I. PROBLÉM

Obsah (1. Konfese a sociální rozvrstvení; 2. „Duch“ kapitalismu; 3. Lutherova koncepce povolání. Úkol výzkumu)

1. Konfese a sociální rozvrstvení

Když nahlédneme do statistiky povolání v konfesijně smíšených zemích, upoutá nás nápadná četnost² jevu, o kterém se vícekrát intenzivně diskutovalo v katolickém tisku a literatuře³ i na Dnech německých katolíků: zcela převažující *protestantský* charakter kapitálového vlastnictví a podnikatelských vrstev, jakož i nejvyšších kvalifikovaných složek dělnictva, ale zvláště vyššího, technicky nebo obchodně vzdělaného personálu moderních podniků.⁴ Tento jev se promítá do čísel náboženské statistiky nejen tam, kde se odlišnost náboženství shoduje s rozdílem v národnosti, a tím také se stupněm kulturního rozvoje, jako je tomu nejen na německém východě mezi Němci a Poláky, nýbrž skoro všude tam, kde měl kapitalistický rozvoj v době svého rozkvětu možnost, aby obyvatelstvo sociálně přeskupil podle svých potřeb a rozčlenil je podle povolání. A čím více tomu tak bylo, tím výrazněji se tak dalo, jak potvrzují čísla konfesionální statistiky. Relativně mnohem silnější, tzn. v procentuálním podílu počtu obyvatelstva převažující podíl protestantů na kapitálovém vlastnictví,⁵ ve vedení a na vyšších stupních práce ve velkých moderních průmyslových a obchodních firmách,⁶ je nutno zčásti vysvětlit důvody,⁷ jež se nacházejí hluboko v minulosti a u kterých se náboženská příslušnost nezdá být *příčinou* hospodářských jevů,

nýbrž do určité míry jejich *následkem*. Účastenství na oněch ekonomických funkcích předpokládá jednak vlastnictví kapitálu, jednak finančně náročné vzdělání (zpravidla však obojí), přičemž je dnes spojeno s držbou zděděného bohatství nebo přinejmenším s určitým blahobytem. Ale právě největší počet nejbohatších a hospodářsky nejrozvinutějších oblastí říše, zvýhodněných přírodními poměry či dopravní situací, zejména ale naprostá většina bohatých měst, se v 16. století přiklonila k protestantismu. Z důsledku tohoto obratu mají protestanti v hospodářském zápasu o bytí prospěch dodnes. Vzápětí se ale klade historická otázka: Z čeho vyplývala zvláště silná predispozice hospodářsky nejrozvinutějších oblastí k revoluci v oblasti náboženství? Odpověď není zdaleka tak jednoduchá, jak bychom si zprvu mohli myslet. Ústup od ekonomického tradicionalismu se jistě jeví jako moment, jenž musel nepochybně výrazně přispět také k pochybnostem ohledně náboženské tradice a obecně k odporu proti tradičním autoritám. Ale přitom je třeba mít na zřeteli, na co se dnes často zapomíná, že reformace neznamenal ani tak *likvidaci* církevního panství nad životem vůbec, jako spíše nahrazení jeho dosavadní formy jinou. Přitom bylo velmi pohodlné, v praxi již tehdy málo pociťované, namnoze už pouze formální panství nahrazeno reglementací veškerého způsobu života, jež byla neobyčejně tíživá, vážně míněná a která v největší myslitelné míře zasahovala do všech oblastí soukromého i veřejného života. Nadvládu katolické církve, která „kacíře trestala, ale k hříšníkům byla shovívavá“, jak se projevovala dříve ještě více než nyní, snášejí i dnes národy hospodářsky naprosto moderní a stejně jej snášely nejbohatší, ekonomicky nejrozvinutější oblasti, které v 15. století svět znal. Panství kalvinismu, jak se prosadilo v 16. století v Ženevě a Skotsku, na přelomu 16. a 17. století v podstatné části Nizozemí, v 17. století v Nové Anglii a dočasně

i v Anglii samotné, by pro nás bylo naprosto nejnesnesitelnější formou církevní kontroly nad jednotlivcem, jaká by vůbec mohla existovat. A tak ho také pociťovaly široké vrstvy starého patriciátu tehdejší doby, v Ženevě stejně jako v Nizozemí či Anglii. Reformátoři, kteří se tehdy vynořili v hospodářsky nejrozvinutějších zemích, považovali přece za nutné kárat nikoli příliš mnoho, ale příliš málo církevně-náboženské vlády nad životem. Jak se tedy mohlo stát, že právě tyto ekonomicky nejrozvinutější země a – jak ještě uvidíme – v nich ony „měšťanské“ střední třídy, které byly právě na vzestupu, nad sebou ono jim až do té doby neznámé puritánské tyranství nejen strpěly, nýbrž při jeho obhajobě rozvinuly hrdinství, jaké právě *měšťanské třídy jako takové* poznaly předtím zřídka a poté již nikdy: „the last of our heroisms“, jak konstatuje nikoli bezdůvodně Carlyle?

Co je však podstatné. Je-li dnes možné, jak se říká, chápat výraznější podíl protestantů na vlastnictví kapitálu a vedoucích pozicích v moderním hospodářství jednoduše jako následek jejich historicky nabytých, v průměru lepších majetkových dispozic, existují naopak jevy, jejichž kauzální poměr nepochybně takový *není*. Uvedme alespoň některé z nich. Patří k nim například především zcela všeobecný, v Bádensku jako v Bavorsku, ale například i v Uhrách prokazatelný rozdíl v *druhu* vyššího vzdělání, které svým dětem zpravidla poskytují katoličtí rodiče na rozdíl od rodičů protestantských. Zmíněným zděděným majetkovým okolnostem lze ale do značné míry připsat skutečnost, že procento katolíků mezi žáky a maturanty „vyšších“ školních ústavů výrazně zaostává za jejich celkovým podílem na počtu obyvatelstva.⁸ Avšak také na moderních ústavech, zvláště zařízených na přípravu k technickým studiím a výrobně-obchodním povoláním, resp. vůbec k buržoazním zaměstnáním,⁹ podíl katolických maturantů nápadně *silně* pokulhává za protestanty; katolíci

dávají přednost studiu na humanitních gymnáziích. Tento jev, jenž dosud nebyl vysvětlen, je třeba tím spíše mít na zřeteli při objasňování nepatrného podílu katolíků na kapitalistickém zisku. Ještě nápadnější je však pozorování, jež pomáhá pochopit nepatrný podíl katolíků mezi vyučeným *dělnictvem* moderního velkopřemyslu. Známý jev, že továrna čerpá vyučené pracovní síly ve velké míře z řad dorostu řemesla, jemuž tak přenechává výuku svých budoucích pracovníků a po jejím ukončení mu je odebírá, se projevuje mnohem výrazněji u protestantských než u katolických tovaryšů. Jinak řečeno platí, že mezi tovaryši vykazují katolíci mnohem silnější sklon setrvat u řemesla (a častěji se pak stávají *mistry*), kdežto protestanti v relativně větší míře odcházejí do továren, kde posléze zaujímají vyšší postavení mezi vyučeným dělnictvem a továrním úřednictvem.¹⁰ V těchto případech je příčinný vztah nepochybně takový, že *výchovou vštěpená duchovní specifičnost*, konkrétně onen směr vzdělání, podmíněný náboženskou atmosférou vlasti a rodičovského domu, určila volbu povolání i další profesní osudy.

Menší podíl katolíků v moderních průmyslových zaměstnáních je ale nyní tím nápadnější, že protirečí dávné, ale i současné zkušenosti.¹¹ Ta spočívá v tom, že národnostní nebo náboženské menšiny, které jakožto „ovládané“ čelí jiné, „vládnoucí“ skupině, bývají svým dobrovolným či nedobrovolným vyloučením z politicky vlivných pozic vehnány na dráhu zisku. Jelikož jejich nejnadanější příslušníci nemohou nalézt uplatnění ve státní službě, snaží se svou ctižádostivost uspokojit právě zde. Tak tomu bylo nesporně v případě vzestupu Poláků v Rusku a ve východním Prusku (zcela jiná situace panovala v jimi ovládané Haliči), dříve v případě francouzských hugenotů za Ludvíka XIV., nonkonformistů a kvakerů v Anglii a v neposlední řadě v případě Židů v posledních dvou tisíciletích. Avšak u katolíků v Německu

nepozorujeme z tohoto působení nic, nebo přinejmenším nic nápadného. Ani v minulosti se v protikladu k protestantům v Nizozemí či Anglii v dobách, kdy byli pronásledováni nebo jen tolerováni, nemohou vykázat nějakým význačným *hospodářským* rozvojem. Spíše platí, že protestanté (a mezi nimi zvláště určité skupiny, o kterých pojednáme později), a to v postavení vládnoucí i ovládané vrstvy, v postavení většiny i menšiny, vykazují specifický sklon k ekonomickému racionalismu, který nebyl a není pozorovatelný ve stejné míře u katolíků *ani* v jedné, *ani* ve druhé situaci.¹² Hlavní příčinu odlišného chování musíme tedy hledat v přetrvávající vnitřní specifičnosti, a *nikoli* jen v dané vnější historicko-politické konfesní situaci.¹³

Šlo by tedy o to nejprve prozkoumat, jaké prvky oné náboženské specifičnosti to jsou nebo byly, jež působily a do jisté míry stále působí výše naznačeným směrem. Povrchní pozorování a opora v jistých moderních vlivech by mohly vést k pokušení formulovat tento protiklad tak, že větší „odcizenost vůči světu“ v katolicismu, ony asketické rysy, do nichž se promítají jeho nejvyšší ideály, musely vychovávat jeho vyznavače k větší lhostejnosti ve vztahu ke statkům tohoto světa. Toto zdůvodnění vskutku odpovídá dnes obvyklému populárnímu schématu, jímž jsou posuzovány obě konfese. Protestanti jej uplatňují při kritice oněch (skutečných či domnělých) asketických ideálů katolického životního způsobu, zatímco katolíci poukazují na „materialismus“, jenž má v protestantismu údajně za následek sekularizaci všech životních obsahů. Také jeden dnešní autor se domníval, že tento protiklad, který se projevuje odlišným vztahem obou náboženství k zisku, se má formulovat následovně: „Katolík (...) je klidnější, vykazuje menší pud po zisku, klade větší váhu na co možná zajištěný průběh života, i když s nižšími příjmy, než na život plný ohrožení a vzrušení, jakkoli nakonec dospěvší

ke slávě a bohatství. Lidová moudrost to vyjadřuje žertovně: buď dobře jíst, nebo klidně spát. V tomto případě je to protestant, kdo chce dobře jíst, kdežto katolík chce klidně spát.¹⁴ Výrokem „chtít dobře jíst“ lze skutečně sice neúplně, ale přesto částečně správně charakterizovat motivaci části církevně lhostejných protestantů v *dnešním Německu*. V minulosti však vypadala situace zcela jinak. Pro anglické, nizozemské a americké puritány byl, jak známo, typický právě opak „světské radosti“, což je – jak ještě doložíme – pro nás právě jeden z jejich určujících charakterových znaků. Například francouzský protestantismus si velmi dlouho a do jisté míry až doposud uchoval charakter, jenž se v kalvínské církvi jako takové a v církvích „pod křížem“ v době náboženských válek formoval všeobecně. Přesto byl, jak známo, či, jak se budeme nadále tázat, snad právě proto jedním z nejdůležitějších nositelů průmyslového a kapitalistického rozvoje Francie, a v malé míře, v níž to připouštěla jeho perzekuce, takovým zůstal. Pokud chce někdo tuto vážnost a výraznou nadvládu náboženských hledisek v životě nazývat „odcizeností světu“, pak francouzští *kalvinisté* byli a jsou světu odcizeni právě tak jako například severoněmečtí *katolíci*, pro které je jejich katolicismus nepochybně záležitostí srdce v takové míře jako žádnému jinému národu na světě. A *obojí* se pak odlišují stejně od náboženského společenství, jež v jejich zemi vládne: od francouzských katolíků, kteří jsou ve své spodní vrstvě krajně požívační (v horní pak vůči náboženství otevřeně nepřátelští), i od německých protestantů, jejichž víra se dnes ve světském puzení za ziskem rozpadá a kteří jsou ve svých horních vrstvách vůči náboženství převážně lhostejní.¹⁵ Tato paralela ukazuje zřetelněji než co jiného nepoužitelnost tak neurčitých představ, jako je ona (údajná) „odcizenost světu“ v katolicismu či ona (rovněž údajná) „světská radost“ v protestantismu. Tyto či jiné podobné představy jsou ve své obecnosti

ještě i dnes, ale zvláště ve vztahu k minulosti zcela nevhodné. Pokud by s nimi chtěl přesto někdo operovat, pak by kromě již učiněných poznámek musel objasnit i mnohá jiná pozorování, která se samovolně nabízejí a vedou bezmála k představě, zda by nebylo možné celý protiklad mezi odcizeností světa, askezí a církevní zbožností na jedné straně a účastí na kapitalistickém zisku na straně druhé obrátit v jakousi jejich vnitřní *spřízněnost*.

Je vpravdě nápadné, máme-li začít několika zcela vnějšími postřehy, jak velké množství přívrženců právě těch nejniternějších forem křesťanské zbožnosti pocházelo z obchodních kruhů. Zejména z řad nejzbožnějších pietistů vzešlo velmi mnoho obchodníků a podnikatelů. Dalo by se to vysvětlit jakýmsi kontrastním vlivem „mamonismu“ u niterných povah, nepřizpůsobivších se kupeckému povolání, přičemž průběh „obrácení“, jak u Františka z Assisi, tak u mnoha těchto pietistů, se jistě velmi často jedincům, kteří konvertovali, takto subjektivně jevil. Reakcí na asketickou výchovu v mládí by se dal rovněž vysvětlovat nápadně častý jev, že z farářských rodin vycházejí kapitalističtí podnikatelé velkého stylu (srov. například Cecil Rhodes). Takovýto výklad však neobstojí tam, kde se virtuózní kapitalistický obchodní smysl v týchž osobách *spojuje* se zbožností, jež proniká a řídí celý život; tyto případy nejsou ojedinělé, nýbrž charakterizují celé skupiny historicky nejdůležitějších protestantských církví a sekt. Zvláště kalvinismus, *kdekoli se prosadil*, vykazuje takovouto kombinaci.¹⁶ Jakkoli málo se kalvinismus vázal v době šíření reformace v konkrétní zemi (to ostatně platí pro jakékoli protestantské náboženství) na nějakou určitou jednotlivou třídu, je přece charakteristické a v jistém smyslu „typické“, že například ve francouzských hugenotských církvích byli mezi proselyty záhy zvláště početně zastoupeni mniši a průmyslníci (obchodníci a řemeslníci) a že jejich podíl neklesal ani v dobách pronásledování.¹⁷ Už Španěl